

М.А. Асылханова¹, Ж.Н. Сабирова², М.А. Қуанәлі³

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

²Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті
Атырау, Қазақстан

³Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ПРОЦЕСТЕРІ ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық аумағы дамуының психологиялық ерекшеліктері мен механизмдері қарастырылған. Отандық және шетелдік ғалымдардың балалардың түрлі танымдық процестерінің даму спецификасы жөніндегі зерттеулері мен тұжырымдары талданып, жүйеленіп, көрсетілді. Баланың танымдық процестері ересектермен қарым-қатынас жасау негізінде жақсы дамып жетілетіні жөнінде тұжырым жасалып, балалардың алғашқы сөздік қорының артуына маңызды алғышарт болып табылатыны ескеріледі. Сонымен қатар бұл мақалада мектепке дейінгі жастағы балалардың қабылдау, зейін, ес, сөйлеу, ойлау және қиял сияқты танымдық процестерін эксперименттік тұрғыдан қалыптастыру бойынша жүзеге асырылған тәжірибелік зерттеудің нәтижелері талданып, көрсетілген. Жалпы баланың танымдық аумағы дамуында барлық танымдық процестердің интеграциясы маңызды рөл атқаратыны ерекше көрсетілген.

Кілтті сөздер: мектепке дейінгі жастағы балалар, танымдық аумақ, даму, танымдық процестер, қабылдау, зейін, ес, сөйлеу, ойлау, қиял, мектептегі оқуға дайындық.

М. А. Асылханова¹, Ж. Н. Сабирова², М. А. Қуанәлі³

¹Казахский национальный педагогический университет им.Абая
Алматы, Казахстан

²Атырауский университет имени Х. Досмухамедова
Атырау, Казахстан

³Казахский национальный педагогический университет им.Абая
Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье рассмотрены психологические особенности и механизмы развития познавательной сферы детей дошкольного возраста. Проанализированы, обобщены и продемонстрированы исследования и выводы отечественных и зарубежных ученых по специфике развития различных познавательных процессов детей. Делается вывод о том, что познавательные процессы ребенка хорошо развиваются на основе общения со взрослыми, что является важной предпосылкой к увеличению первоначального словарного запаса детей. Также в данной статье проанализированы и показаны результаты проведенного экспериментального исследования по экспериментальному формированию познавательных процессов детей дошкольного возраста, таких как восприятие, внимание, память, речь, мышление и воображение. Особо показано, что интеграция всех познавательных процессов играет важную роль в развитии познавательной сферы ребенка в целом.

Ключевые слова: дошкольники, познавательная сфера, развитие, познавательные процессы, восприятие, внимание, память, речь, мышление, воображение, подготовка к школьному обучению.

M. Asylkhanova¹, Zh. Sabirova², M. Kuanali³

¹Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

²Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan

³Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF DEVELOPMENT COGNITIVE PROCESSES OF PRESCHOOLERS

Annotation

The article considers the psychological features and mechanisms of the development of the cognitive sphere of preschool children. The research and conclusions of domestic and foreign scientists on the specifics of the development of various cognitive processes of children are analyzed, summarized and demonstrated. It is concluded that the cognitive processes of a child develop well on the basis of communication with adults, which is an important prerequisite for increasing the initial vocabulary of children. Also, this article analyzes and shows the results of an experimental study on the experimental formation of cognitive processes of preschool children, such as perception, attention, memory, speech, thinking and imagination. It is especially shown that the integration of all cognitive processes plays an important role in the development of the cognitive sphere of the child as a whole.

Keywords: preschoolers, cognitive, development, cognitive processes, perception, attention, memory, speech, thinking, imagination, preparation for school.

Кіріспе. Адам танымдық үрдістер арқылы қоршаған ортаны танып, біледі және алғашқы ақпарат алады. Танымдық үрдістер нәрестелік шақтан бастап дамып, жетіледі. Танымдық үрдістердің ішінде дәм сезу түйсігі туа қалыптасатын болса, ал қалғандары эволюция барысында кешірек қалыптасады. Есту және көру түйсігі нәрестелік шақтың алғашқы екі аптасынан бастап жақсы жетіліп, дами бастайды.

Балалық шақта танымдық үрдістер айналадағы заттар әлемін танып білуден, олардың түрлі қасиеттерін (пішінін, салмағын, түсін және т.б.) танудан тұрады. Ал мектепке дейінгі жаста балалардың танымдық үрдістері ойын барысында құрдастармен қарым-қатынас жасауға бағытталады. Сонымен қатар баланың жоғары психикалық функциялары да – зейін, ес, ойлау, сөйлеу, қиял жақсы дами бастайды. Себебі балалардың сөйлеуі ересек адамдардың сөйлеуіне ұқсас бола бастайды, олар күрделі сөйлемдерді құра отырып, ересектер және құрдастармен диалогқа түседі.

Балалық шақта танымдық үрдістер оның мінез-құлқын реттеуіне әсер етіп, танымдық үрдістердің көбісі ырықты бола бастайды. Алайда мектепке дейінгі жаста әлі де болса, ырықсыз ес пен зейін басым болады. Балалар өздеріне эмоционалды әсер қалдырған немесе өте ашық түспен және ырғақты әуенмен ерекшеленген заттар мен құбылыстарға бірден зейін аударып, есте жақсы қалдырады.

Әрине мектепке дейінгі жаста баланың танымдық саласы оның мектептегі оқуға дайындалуына бағытталып, жетіле түседі. Ал бұл үрдіс тиімді жүзеге асу үшін, тәрбиешілер мен ата-аналар баланың танымдық үрдістерін дамытуға ерекше зейін аудауы шарт. Мысалы, ес үрдісін дамыту үшін түрлі тақпақтар, мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен ертегілерді жаттатқызу керек, ал сөйлеуді дамыту үшін әңгіме айтқызу керек, ал қиялын дамыту үшін сурет салдырып, жапсырма жасатып, сазбалшықпен жұмыс істету қажет.

Материалдар. Г.И. Вергелестің, Е.Е. Кравцова еңбектерінен байқағанымыздай мектепке дейінгі кезде балалардың іс-әрекетінің күрделенуіне және ақыл-ойының дамуына байланысты зейін тұрақты шоғырланып, тұрақтылыққа ие болады. Баланың сөйлеуінде оның логикалық құрылысы мен сөздердің сыртқы жағын меңгеруінде тұрақты айырмашылық болады деген пікірін Ж.Пиаже сөйлеу мен ойлаудың ерекшеліктерін ашып көрсетуге пайдаланады. Ж.Пиаженің пікірінше сөйлеу ойдың әлеуметтенуі, ол өз тәжірибесінде балалардың ойлауы сөйлеуімен қатар дамып отырады деп қорытынды жасады [1,2].

Баланың танымдық үрдістері ересектермен қарым-қатынасы арқылы дамиды. Балалардың алғашқы сөздік қорының молайып, сөйлемді дұрыс айтуына үлкендердің қарым-қатынасы ықпал етеді. Егер үлкендер дұрыс қарым-қатынас жасамаса, онда баланың баланың сөйлеу әрекеті нашар дамиды. Сөйлеуді меңгеру үрдісі нәрестелік шақтан басталады. Мектепке дейінгі жастық шақ тілді қарқынды дамыту үшін сензитивтілік кезең болып табылады, себебі ол бала тілінің дамуына қолайлы кезеңі.

С.М. Жақыповтың пікірінше, баланың сөйлеу үрдісін дамытуда, бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет барысында алған әсерлері өте мәнді болып табылады [3]. Өйткені осының арқылы ересектің айтқан сөзінің мән-мағынасын жүзеге асады.

Сонымен қатар, мектепке дейінгі жаста контекстік сөйлеу дамиды. Бұл да ересектердің сөздерін жағдайға сәйкес түсінуге мүмкіндік береді. Бала орынды сөйлеуге үйренеді.

Сөйлеудің жетілуі негізінде бала мінез-құлқында сапалы өзгерістер пайда болады. Белсенді сөйлеуін дамыту арқылы біз баланы мектепке дайындаймыз.

Баланың психикалық дамуын зерттеуде әр түрлі тәжірибелерді американдық психологиясында көп қолданып, зерттеген Н.Е.Вераксаның жұмыстары жатады [4]. Н.Е.Веракса баланы төрт когнитивтік іс-әрекеттің дамуы, заттық манипулятивтік іс-әрекет, бейнелер, сондай-ақ түсініктер арқылы іске асады деп тұжырымдайды.

Мектепке дейінгі балалардың танымдық процестерінің дамуын зерттеу барысында осы балалардың жас ерекшеліктеріне сай түрлі зерттеу әдістемелері құрастырылған. Кеңестік дәуірдегі психолог ғалымдар балалардың танымдық процестерін іс-әрекет тұрғысынан теориялық-әдіснамалық түрде зерттеп, кейіннен түрлі эксперименттік жағдаяттар тудыру арқылы зерттеген. Қазақстандық ғылымда танымдық процестерді зерттеушілердің қатарында С.М. Жақыпов, М.А. Асылханованы ерекше атап көрсетуге болады. Олар мектепке дейінгі балалардың танымдық үрдістерін дамыту механизмдері мен технологиялық әдіс-тәсілдерін құрастырып шығарған.

Шетелдік ғылымда Дж.Брунердің, Р.Вудвортс, Д.Хеллб, Н.Е.Веракса [2,4], ағылшын психологиясында М.Вернон, О.Зангвин, Ж.Пиаже, Р.Олфильдтің және Г.Гельмгольцтің, Н.Лангенің Л.С.Выготскийдің таным үрдістерін, баланың жеке-даралық психологиялық ерекшеліктерін зерттеген еңбектерін талдау арқылы меңгеріледі [5].

П.П. Блонский өзінің “Танымдық психологиясы” деген еңбегінде, балалық шақтағы түсініктерің дамуын зерттеді. Оның айтуы бойынша интеллектінің даму процесін зерттеуде ең маңыздысы түсініктер болды. Түсініктер белгілі бір жағдайда туады, әрекеттер арқылы түрлі оқиғалар беріледі, олар көріністер формасында сөзбен, символдармен байланысты. Оқиғалар жайлы түсініктер таңдамалы сипатқа ие, нәрселердің моделін құра отырып, затқа қатысты барлық информациялар бірдей қосылмайды. Өзінің сипатына байланысты түсініктер берілетін материалдан ырықты болмаған жағдайда ғана жүйелі болады. Берілетін жүйелердің үш түрі бар, олар адамзат интеллектісінің дамуында әрекет етеді және дамудың негізгі кезеңі болып табылады. Әрекет пен бейнелер тіл құралына айналады, олар түсініктердің үшінші жүйесін құрайды. Түсініктердің үш тәсілі әрекеттік, бейнелі және символдық тәсілдердің әрқайсысы оқиғаны ерекше бейнелерімен бейнелейді. Олардың әрқайсысы баланың психикалық дамуындағы әртүрлі кезеңдерінде іздер қалдырады. Сонымен П.П. Блонский түсініктердің үш түрін - әрекеттік, бейнелі және символдық түсініктер деп көрсетті. П.П. Блонский «Біздің түсінуіміз бойынша әрекеттік түсініктердің көзі - әрекетпен көру өрісінің қасиеттерінің арасындағы байланысты орындатуды қамтамасыз ететін референтацияда болып отыр» - деп жазды. Бейнеден символға өту ерекшеліктерін П.П. Блонский анықтады [6]. Оның пікірінше, адамда туғаннан бастап символдауға деген кейбір алғашқы қабілеттің болуы. Мысалы, бала қатты суықта қолын қалтасына салуы.

С.М.Джакуповтың зерттеу жұмыстары оқыту барысында танымдық іс-әрекеттерді қалыптастыру мәселесіне арналған. С.М.Джакупов өз зерттеулерінде, біріккен диалогты іс-әрекет нәтижелері мен мағыналарының, мақсаттарының арасындағы байланыстар мен қатынастар барысында жүзеге асады деп көрсетеді [3].

Ойлаудың: анализ, синтез және абстракция тәсілдерін зерттеуде қолданған С.М. Жақыпов., Ф. Бизақованың кешенді әдістемелер жинағындағы методикалық-әдістерді басшылыққа алу арқылы ойлаудың даму деңгейін анықтады [7].

Сонымен қатар тілді ойлау құралы ретінде қолдану тек баланың тікелей тәжірибесі мен символизация принципі бір-бірімен сәйкес ұйымдасқанда ғана мүмкін деп көрсетті. Баланың дамуы тек сатыдан сатыға өтуден құралмайды, ол түсініктердің үш сферасын меңгеруімен де байланысты. Революцияға дейінгі орыс психологиясында бейне мен ұғым арасындағы арақатынас, ойлаудағы бейне құрылымы мен оның функциясы жайлы мәселелер қаралды. В.Н. Белкина күрделі түсініктердің кейбір қырлары алға шығып, негізгіге қалғандары екінші дәрежелі қосымшаға айналады деп жазды [8].

Қазіргі уақытта танымдық процестердің дамуы балалардың психикалық дамуының маңызды компоненттерінің бірі ретінде қарастырылады. Болашақ мектепте оқытудың нәтижелері ересек мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық процестерін дамыту мәселелерін шешумен байланысты. Сонымен қатар, барлық алты-жеті жастағы балалар мектепке дайын емес. Бастауыш мектепте жаңа стандарттарды енгізу салдарынан мектепке дайындық деңгейін арттыру өзекті мәселе болып отыр.

Танымдық процестердің дамуының психологиялық аспектілерін көптеген отандық зерттеушілер нәтижелі зерттеді. Алайда айта кету керек, көптеген зерттеулердің болуына қарамастан, танымдық процестерді дамыту мәселесі өзекті болып қала береді.

Аз зерттелгендердің бірі - балаларды мектепке дайындау кезеңінде 6-7 жастағы балалардың жан-жақты дамуы. Біздің көзқарасымыз бойынша, бұл проблема танымдық процестерді қалыптастырудың тиімді құралдарын іздеуде маңызды. Мақаланың мақсаты - бірінші сыныпқа барар алдында танымдық процестерді зерттеу. Мақаланың ғылыми жаңалығы - бірінші сыныпқа барар алдында ересек мектеп жасына дейінгі балаларда мектепке психологиялық дайындық компоненттерінің танымдық процестерінің дамуы зерттеледі.

Адамның дамуы өте күрделі, ұзақ және қарама-қайшы процесс екендігі атап өтілді. Түйсіктердің жекелеген түрлерінің дамуы олардың жеке белгілерді, қасиеттер мен объектілерді неғұрлым нәзік ажыратуды қажет ететін жаңа мәселелерді шешуге қосылатындығымен анықталады. Нақты өмірде жеке қасиеттердің, заттардың көрінісі түйсік әрқашан қабылдау процесіне енеді [1, 129-135 бб.].

Ал мектепке дейінгі жастағы қабылдау бастапқы аффективті сипатын жоғалтады: перцептивті және эмоционалды процестер сараланады. Қазіргі уақытта баланың сөйлеу қабілеті қабылдауды дамытуда маңызды рөл атқарады, оны бала қасиеттер, белгілер, әртүрлі объектілердің күйлері және олардың арасындағы қатынастар атауларында белсенді қолдана бастайды. Ерте балалық шақпен салыстырғанда, мектеп жасына дейінгі баланың сөздік қоры үш есе артады. 6-7 жастағы балалардың лексикасы 4-5 мың сөзге жетуі мүмкін [2].

Ересек мектепке дейінгі жаста балалар шаманың кейбір өлшемдері туралы білімді дамытады: ұзындығы, ені, биіктігі, сондай-ақ объектілер арасындағы кеңістіктік қатынастар. Балалар заттардың орналасуын бір-біріне қатысты орната бастайды (артында, алдында, үстінде, астында, арасында, сол жақта, оң жақта және т.б.). Балалардың көзге көрінетін әрекеттерді үйренуі де маңызды. Бұл мектеп жасына дейінгі балалар заттардың енін, ұзындығын, биіктігін, пішінін, көлемін өлшеу қабілетін игерген кезде пайда болады. Осы қабілеттердің дамуы сөйлеудің дамуымен, сондай-ақ балаларды сурет салуға, моделдеуге, жобалауға, яғни өнімді іс-әрекетке үйретумен тығыз байланысты. Баланың сурет пен шындықты дұрыс байланыстыру және онда не бейнеленгенін нақты көру дағдысы біртіндеп қалыптасады. Сонымен, мектепке келу кезінде қабылдау процестері өте дамыған (көру және есту қабілеті жоғары, әртүрлі пішіндер мен түстерде жақсы бағдарланған), бірақ олардың оқу іс-әрекетінде қабылдау тек пішін мен түстерді тануға және атауға дейін азаяды. Әлемді тану қабылдаудан басталады. Қабылдау құрылыс материалын береді, оның негізінде есте сақтау, ойлау және қиял дамиды [3].

5-7 жастағы балалардағы еріксіз есте сақтауды зерттеді және балаға тапсырма тек пассивті қабылдауды ғана емес, сонымен қатар материалдағы белсенді бағдарлауды, ақыл-ой операцияларын орындауды қажет ететін кезде еріксіз есте сақтаудың өнімділігі арта түсетінін анықтады [4, 47 б.]. 6-7 жасында баланың өмірінде маңызды психологиялық жаңа құрылым пайда болады. Мектеп жасына дейінгі балалар мнемоникалық белсенділікті түсінеді, олар еркін есте сақтайды.

5-7 жастағы балаларда еркін есте сақтау қабілетінің даму дәрежесін үш деңгейге бөлуге болады. Бірінші деңгей - есте сақтау немесе еске түсіру мақсатын оқшаулаудың болмауы;

екіншісі — нақты мақсаттың болуы, бірақ оны жүзеге асыруға бағытталған қандай да бір әдістерді қолданбау; үшіншісі-мнемоникалық әдістерді қолдана отырып, есте сақтау немесе есте сақтау мақсаттарының болуы. 6-7 жастағы балалар есте сақтау қабілетінің дамуының екінші және үшінші деңгейлерін түсінеді.

П.Блонский балалар ең алдымен олар жасаған қозғалыстарды есте сақтайды, содан кейін олар бастан кешкен сезімдер мен эмоционалды жағдайларды есте сақтайды деп санайды [6].

Мектеп жасына дейінгі балаларда зейіннің дамуы - бұл жалпы органикалық даму функциясы және, ең алдымен, орталық жүйке жүйесінің құрылымдық және функционалды дамуы [6, 521 б.].

Баланың қызығушылығы үнемі қоршаған әлем бейнесін игеруге және қалыптастыруға бағытталған. Бала ойнайды, зерттейді, себеп-салдарлық байланыстар мен тәуелділіктерді орнатады. Ж. Пиаже өз еңбектерінде баланың мектепте бастауыш білім алу кезіндегі ойлауы эгоцентризммен, нақты проблемалық жағдайларды дұрыс шешу үшін қажет білімнің болмауынан туындаған ерекше ақыл-ой ұстанымымен ерекшеленетінін атап өтті. 5-6 жастағы балаларда қоршаған ортаны зерттеуге, заттардың қасиеттерін талдауға ықпал ететін Дағдылар мен дағдылардың қарқынды дамуы байқалады. Ақыл-ой дамуының бұл деңгейі, атап айтқанда, визуалды-тиімді ойлау дайындық болып табылады. Психологтардың пікірінше, визуалды-бейнелі ойлау тұжырымдамаларды қолдану мен түрлендірумен байланысты логикалық ойлауды қалыптастырудың негізі болып табылады. Демек, 6-7 жасқа дейін балалар проблемалық жағдайды үш жолмен жоя алады: визуалды-тиімді, визуалды-бейнелі және логикалық ойлауды қолдану.

Л.С. Выготский еңбектерінде, мектепке дейінгі ересек балалардың ақыл-ой дамуының жақын даму аймағын анықтағандай, логикалық ойлаудың қарқынды қалыптасуын негізгі жаңа құрылым ретінде қарастырған жөн. Мектеп жасына дейінгі кезеңнің аяғында жалпылау, байланыс орнату тенденциясы пайда болады. Мектепке дейінгі жастағы көрнекі бейнеден ауызша-логикалық ойлауға көшу аяқталады. Оны Ж. Пиаже нақты деп атады, өйткені оларды тек нақты, көрнекі материалға қолдануға болады. Мектепте оқыту ауызша-логикалық ойлау қабылдағыш дамуға ие болатындай етіп құрылады. Демек, оқу іс-әрекетінің жетістігі көбінесе ойлаудың даму ерекшеліктеріне байланысты. Арнайы зерттеулер көрсеткендей, бастауыш мектеп жасында дерексіз логикалық ойлау жеткілікті түрде қарқынды дамуы керек [5, 2-4 б.].

Мектепке дейінгі жас—Бұл "жеке тұлғаның бастапқы нақты қоймасының кезеңі". Дәл осы кезеңде негізгі жеке механизмдер мен формациялардың қалыптасуы жүреді. Бір-бірімен тығыз байланысты эмоционалды және мотивациялық салалар дамып, өзін-өзі тану және өзін-өзі бағалау қалыптасады. Ал өзін-өзі танудың дамуының қозғаушы күші - "адамның қарым-қатынасының өзгеруінде көрінетін өсіп келе жатқан нақты тәуелсіздігі".

6 жасында бала әлдеқайда тәуелсіз болады, ересек адамға тәуелсіз болады, кеңейеді, басқалармен қарым-қатынасы қиындайды. Шынында да, Н.Ф. Виноградова дұрыс атап өткендей, баланың өзіндік бағалауы әсіресе тәрбиешілер тарапынан оған деген бағалау қатынастарымен үнемі байланысты". [9].

Танымдық саланың құрылымы және процестердің дамуының қысқаша сипаттамасы

Олардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты болғаны соншалық, барлығы бір қысқа уақыт ішінде бірден бірінен екіншісіне ауысады.

Аталған психикалық процестердің соңғысы ерекше функцияға ие-ол қандай да бір реттеуші ретінде әрекет етеді және ми орталығында қандай нысан өңделетінін анықтайды. Бала затқа немесе оның бөлшектеріне, табиғи құбылысқа немесе дыбысқа зейін аударады және сол секундта бір нәрсені бөліп алады, есте сақтайды, елестетеді, ойлайды.

Танымдық саладағы және қабылдаудағы ерекше салмағымен ерекшеленеді. Бұл мектепке дейінгі жастағы жетекші танымдық процесс, өйткені ақыл-ой дамуы сезім мүшелерінің көмегімен сенсорлық ақпаратты алудан басталады. Біртіндеп қабылдау мағыналылыққа ие болады және танымдық іс-әрекеттің негізіне айналады. Сол процестен жад бөлініп, танымның тәуелсіз функцияларын алады.

Баланың психикалық даму процесі қабылдау арқылы басталады. Заттармен және сезім мүшелерімен манипуляциялардың арқасында сенсорлық ақпарат балалардың миына енеді.

Бала түрлі-түсті фигураларды көреді, жұмсақ ойыншықтарға қол тигізеді, пластикалық сақинаның дәмін татады, сондықтан визуалды және тактильді қабылдау белсенді қатысады.

Алынған сезімдер жинақталады, сенсорлық стандарттар ретінде одан әрі қолдану үшін сақталады.

Жыл сайын сезім мен қабылдауды дамыту мектеп жасына дейінгі баланы маңызды жетістіктерге жетелейді: айналадағы объектілерді зерттеу негізінде маңызды белгілерді анықтау; сенсорлық стандарттарды қалыптастыру және оларды пайдалануда игеру; кеңістіктік бағдарды, тереңдік, биіктік және т.б. ұғымдарын қалыптастыру; уақыт аралығында уақыт пен бағдарды қабылдау, көркем шығармаларды қабылдау мүмкіндігі.

3 жасқа дейін баланың күрделі құбылыстар мен тұтас объектілерді тануға, еске түсіруге, қабылдауға мүмкіндік беретін белгілі бір ақпараттық базасы бар.

Кіші мектеп жасына дейінгі бала әлі де объектілерді кездейсоқ тексереді – ойында, ең қызықты қасиеттер. Бірақ 5 жасында бала ол туралы мүмкіндігінше көбірек білу, ерекшеліктері мен қасиеттерін анықтау үшін белгілі бір тақырыпты мұқият қарастыра алады.

Үлкен мектепке дейінгі жаста қабылдауды интеллектуализациялау жүреді. Мектеп жасына дейінгі бала объектіні тексеру немесе оның қасиеттерін анықтау міндетін қояды. Қажет болса, ол қажетті бөлшектермен қабылданатын сөйлеудің сипаттамасын береді.

Мектепке дейінгі балалық шақ кезеңінде көптеген ақпарат жинақталады және өңделеді. Бұл есте сақтауды дамытуға көмектеседі. Мектеп жасына дейінгі балада есте сақтаудың келесі түрлері дамиды:

- 1) бейнелі;
- 2) қозғалтқыш;
- 3) ауызша.

Алғашқы естеліктер эскизді, белгілі бір тақырып туралы Жеке идеялар түрінде болады. Бірақ бұл дискретті идеялар балаға бұрын көрген заттарды немесе таныс адамдарды еске түсіруге және білуге мүмкіндік береді.

Кіші мектеп жасына дейінгі балалар ең көрнекті белгілерге бағытталған, олар есте қалады. Көбінесе бұл белгілер маңызды емес. Доптың қызыл болуы маңызды емес. Ең бастысы, ол серпімді және секіре алады.

Бірақ үш жасында талдау қабілеті әлі де пайда болады және бала өзі ойнаған қызыл допты табанды түрде таңдай алады.

Ең алдымен, мектеп жасына дейінгі баланың бейнелі жады дамиды. Ойыншықтармен айналысқанда немесе затты зерттегенде, ол көбірек сипаттамаларды байқайды, соның арқасында кескін қалыптасады. Ересек адам баланың бейнелі есте сақтау қабілетін дамытуға маңызды көмек көрсетеді, егер ол оның зейінін маңызды белгілерге аударып, айтса: мысалы, шәйнектің мұрны, гүлдің жапырақшалары бар [10].

5 жасар баланың есте сақтау қабілеті баланы мағыналы санауға үйретуге болатын даму деңгейінде. Ол қазірдің өзінде сандардың атауларын да, олардың сандық қатардағы ретін де есте сақтай алады.

Үлкен мектеп жасына дейінгі балалар ақпаратты жақсы есте сақтау үшін сөйлеуді қолданады. Есте сақтаудың бейнелі түрі ауызша толықтырылады. Біріншіден, балалар көбірек сөздерді үйренеді, екіншіден, олар біреуін де, екіншісін де мидың тиісті бөлімдеріне жылжыту арқылы сөзбен байланыстырады.

Тікелей эмоционалды есте сақтау және кейіннен еске түсіру мектеп жасына дейінгі бала біртіндеп ауызша форманы қолдана отырып, жадыны ерікті түрде қолданумен толықтырылады. Ол өз әрекеттерін белгілі бір мақсаттарға бағындыруды үйренеді. Сол сияқты, қажет болған жағдайда көбейту үшін конструкторды құрастырудың тарихын немесе тәртібін есте сақтау міндетін қояды.

Ересек мектепке дейінгі жаста ерікті есте сақтау қалыптасады және логикалық жады қосылады, бұл басқа танымдық процестердің дамуына ықпал етеді.

Қиялдың психикалық процесі, ең болмағанда, ұғымдар мен бейнелердің минималды қоры жадта жинақталған кезде дами бастайды. Кішкентай құрсауды руль ретінде қарапайым пайдалану нәрестеден көлікті еске түсіруді және осы "рульді" қалай өңдеу керектігін елестетуді талап етеді.

Кішкентай мектепке дейінгі жаста қиял тек репродуктивті сипатта болады. Бала бұрын көргенін немесе естігенін есіне алады, қолайлы заттарды-алмастырғыштарды табу, оларды ойын әрекеттерінде пайдалану үшін минималды қиялды көрсетеді.

Егер мектеп жасына дейінгі бала өзіне белгілі бейнені немесе сюжетті жаңа бөлшектермен толықтыруға үйренсе, балалардың қиялы сапалы өзгереді. 5 жасында балалар кәмпит ағашы мен ертегі елін салады, сиқыршылар мен перілердің бейнелерін сынап көреді, рөлдік ойынның сюжеттерін ойлап табады.

Алты жасар бала батыл қиялдайды. Тек белгілі бейнені еске түсіретін ойдан шығарылған кейіпкер жасай алады. Үлкен мектеп жасына дейінгі баланың қиялы оның идеясын ойлап тауып, содан кейін оны жүзеге асырудың құралын іздеуімен сипатталады: сурет салу, мүсіндеу, тарих жасау. Қиял процесі шығармашылық әрекетке айналады.

Мектеп жасына дейінгі баланың ойлауының қалыптасуы шындықты білудің басым формалары арқылы жүреді. Бала ойлау формаларын қолдана отырып, практикалық әрекеттерден логикалық тұжырымдарға дейін жүреді:

- 1) көрнекі тиімді;
- 2) көрнекі бейнелі;
- 3) ауызша логикалық.

Бастапқы кезеңде баланың ақыл-ой әрекеті оның практикалық әрекеттерімен тығыз байланысты. Заттарды зерттей отырып, нәресте олардың қасиеттері туралы ақпарат алады. Тұрмыстық техниканы қолдануды үйрену олардың функцияларын игеріп қана қоймай, сонымен қатар көптеген қосымша ақпарат алады. Балалар шыныаяқтың сынғанын, қағаздың жарылғанын және сүлгі қанша тартылса да, бүтін күйінде қалғанын көргеннен кейін белгілі бір қорытынды жасайды.

Қарапайым әрекеттер бала есте сақтайтын және ақыл-ой операцияларында қолданатын көптеген ақпарат береді. Мысалы, текшелер мен конустардан мұнара салу арқылы нәресте текшені конусқа қоюға тырысуы мүмкін, бірақ бірінші әрекеттен кейін ол мұндай конфигурацияның мүмкін уәдестігіне көз жеткізеді және конустарды тек соңғы бөліктер ретінде пайдаланады [11].

Көрнекі бейнелі ойлау мектеп жасына дейінгі балаға іс-әрекетке жүгінбей, талдауға, салыстыруға, қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бала бейнелер негізінде ойлана бастайды, ол заттар мен құбылыстар туралы жалпыланған идеяларды қалыптастырады.

Ойындарда, шығармашылық іс-әрекетте, құрылыста, сөйлеу әрекетінде тәжірибе жинақтай отырып, үлкен балалар логика мен объективті заңдылықтарды түсіне бастайды. Логикалық ойлауды дамытудың алғышарттары қалыптасады. Бастапқыда логикалық ойлау дауыстап ойлар ретінде көрінеді, көбінесе іс-әрекетті сүйемелдейді. Бала барған сайын ұғымдарды үйренеді, бақылайтын немесе ұсынатын нәрселер туралы өз пікірін айтады. Ауызша логикалық ойлау теориялық тұрғыдан өтпелі ретінде дамиды. Бірте-бірте рефлексия ішкі жоспарға ауысады және мектеп жасына дейінгі бала дайын жауап немесе ұсыныс жасайды.

Ақыл-ой әрекетінің тәсілдері-ойлау операциялары. Мектеп жасына дейінгі балалардың соңына қарай талдау, салыстыру және жалпылау дамиды.

Мектеп жасына дейінгі балалардың зейінін дамыту көлемді кеңейту және маңызды қасиеттерді қалыптастыру болып табылады:

- 1) бөлу;
- 2) тұрақтылық;
- 3) ауыстыру.

Кіші мектеп жасына дейінгі бала бір уақытта екі пәнге зейін аударуға алады. Әсіресе, егер бұл процесті ересек адам басқарса және екі нысанды бір уақытта тексеруді ұсынса (бұқа қызыл, ал алмұрт сары; екі сүйек үлкен және кішкентай). Балаға зейін аудару керек, ал алдымен тек екі нысанды зейін аударуға болады.

3-4 жасында нәресте бір іспен жарты сағатқа дейін айналыса алады. Бірақ зейіннің тұрақтылығы Қызмет түріне байланысты. Ол суретке 5 минуттан аспайды, ал ол 20 минут ойнай алады. Зейіннің тұрақтылығы үлкен мектепке дейінгі жасқа айтарлықтай артады және бала үшін тартымды әрекеттерден байқалады.

Ең қиыны-мектеп жасына дейінгі балаға ерікті түрде зейін аудару. Еріксіз оның зейіні бір объектіден екінші объектіге өтіп, қызығушылық бар болғанша кешіктірілуі мүмкін.

Мектеп басталғанға дейін бала зейінді сигнал бойынша ауыстыруды үйренуі керек. Мұндай жаттығуларды 6 жастан бастау маңызды, өйткені бұл осы қасиеттің дамуына қолайлы жас.

Зейін мектеп жасына дейінгі балалардағы барлық танымдық процестердің қалыптасуымен бірге жүреді. Ол қабылдауды, қиялды, ойлауды бастау үшін сигнал функциясын орындайды, сонымен қатар процестің ұзақтығын қамтамасыз ететін шарт болып табылады.

Балалық шақта зейін еріксіз болады, яғни көп жағдайда ол байқаусызда, қызығушылыққа, мектеп жасына дейінгі баланың танымдық белсенділігіне негізделген. Ересектердің міндеті-баланы бағыттау, зейінді сақтауға үйрету, бұл процесті ерікті басқаруға әкеледі.

Сөйлеудің танымдық процестердің дамуына әсері өте зор. Баланың эмоционалды аумағының дамуы психиканың реттеуші функциясының қалыптасуымен байланысты. Қарастырылған жас кезеңінде балалар тәжірибеге бейім, жүйке процестерінің икемділігіне байланысты сезімдердің тез өзгеруі орын алады. Осылайша, мектепке дейінгі балалық шақ-бұл адами қатынастар әлемін білу кезеңі. Мектепке дейінгі балалық шақ кезеңі-баланың сыртқы қасиеттерінде, заттар мен құбылыстардың қатынастарында, кеңістік пен уақытта бағдарлануын жетілдірудің қарқынды сенсорлық даму кезеңі. Демек, үлкен мектепке дейінгі жаста мектепке дейінгі балалық шақтағы психикалық дамудың маңызды нәтижелерінің бірі пайда болады - бұл баланың мектепке психологиялық дайындығы. Баланың мектептегі оқуға психологиялық дайындығы оның мектепке кірген кезде баланы ерекшеліктін психологиялық ерекшеліктері бар екендігінде емес. Олар тек мектеп барысында өзіне тән өмір сүру жағдайлары мен іс-әрекеттің әсерінен дами алады. Мектепке дейінгі балалық шақтағы психикалық дамудың маңызды нәтижелерінің бірі-баланың мектепке психологиялық дайындығы.

Танымдық процестердің дамуындағы сапалы серпіліс сөйлеу қосылған кезде пайда болады. Сөйлеу дағдыларын қолдану қабылдауды қалпына келтіреді, танымдағы ойлау мен іс-әрекеттің арақатынасын өзгертеді [12].

Үш жасар бала сөздердің көмегімен өз әрекеттерінің нәтижесін түсіреді және оларды сана мен жадқа бекітеді. Содан кейін сөйлеу әрекеттерінің басталуына, олардың алдында қозғалады. Сөйлеу жоспарлау функциясын алады және нәресте іс-әрекетке бағыттайтын сөздер түрінде қолданады: "мен үй саламын", "мен күн саламын".

Бұл сөйлеу психологияда эгоцентрилік деп аталады. Бұл балаға іс-әрекеттерді орындауға шоғырлануға көмектеседі, сонымен қатар қиялды ынталандырады. Сөз сөйлей отырып, мектеп жасына дейінгі бала нәтижесінде не алғысы келетінін елестетеді.

Айналадағы әлемді қабылдай отырып, балалар көргендерін, естігендерін және сезімдерін хабарлайды. Олар байқаған белгілерді сөзбен белгілеу белгілі бір тақырыптан абстракциялауға және жалпылауға келуге мүмкіндік береді.

Баланың үлкен көлемді көлігін көріп, бала таңданыспен: "үлкен машина!" бірақ ол мұны ойыншықтың атауы ретінде емес, үлкен заттың белгісі ретінде қабылдайды. Мектеп жасына дейінгі бала өзіне қол жетімді деңгейде пайымдайды, фактілерді байланыстырады, белгілерді байқайды және қорытынды жасайды.

Есте сақтау қабілетін дамытуда сөйлеу маңызды көмекші болады. Заттардың немесе құбылыстардың белгілерін сипаттай отырып, бала абстрактілі сипаттамадан гөрі есте сақтау оңайырақ болатын оған түсінікті бейнені жасайды.

Жеке жетістік-бұл ауызша-логикалық есте сақтау, оны игеру мектеп жасына дейінгі балаға жаңа мүмкіндіктер ашады: өлеңдер мен әдеби шығармаларды есте сақтау, өз сөздерімен әңгімелер шығару. Ес ойлаумен тығыз байланысты. Мектепке дейінгі жастағы механикалық есте сақтау есте сақтау керек нәрсені түсінумен ауыстырылады.

Сөйлеу байланыстары ойлау процесін құруға көмектеседі. Көрнекі ойлаудың тиімді түрінен бейнелі түрге ауыса отырып, мектеп жасына дейінгі бала алдымен өз іс-әрекетінің тәсілдерін дауыстап айтуды үйренеді, содан кейін мұндай тізбек ой деңгейіне ауысады. Ішкі сөйлеу қалыптасады-іс-әрекеттің ішкі жоспары, практикалық және логикалық ойлаудың негізі.

Осылайша, сөйлеу танымдық іс-әрекетке енеді, соның арқасында психикалық процестерді интеллектуализациялау жүреді.

Сөйлеудің өзі интеллектуалды қызметке айналады: мектеп жасына дейінгі балаларға әңгімелер, пайымдаулар, әңгімелер мен ертегілер жазуға болады. Бір нәрсе туралы әңгімелесу немесе әңгіме ойлап табу үшін көп нәрсені есте сақтау, бейнелі түрде ұсыну, ойлар мен пайымдаулар тізбегін құру, себеп-салдарлық байланыстар мен әртүрлі сипаттамаларды ескеру қажет. Ия, және мәнін дұрыс көрсететін нақты сөздерді таңдау-бұл ақыл-ой операцияларының жұмысы [13].

Зерттеудің әдістемесі. Зерттеудің мақсаты - ересек топтағы мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық аумағын зерттеу.

Зерттеу нысаны - ересек мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық аумағы. Зерттеуге Алматы қаласының №9 балабақшасының ересек топ балалары қатысты. Зерттелушілер саны – 25 бала.

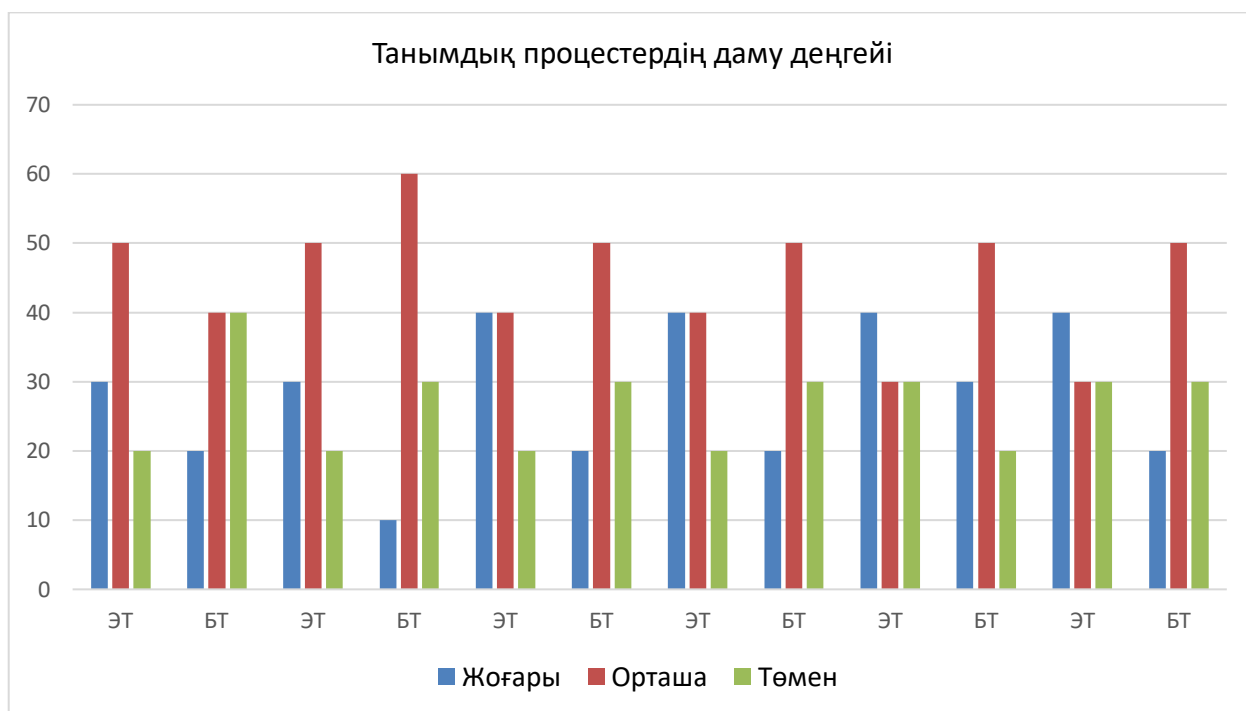
Зерттеудің анықтаушы және қалыптастырушы кезеңдерінде балалардың танымдық аумағын диагностикалау үшін бізбен Р.С. Немовтың [14] әдістемелер кешені қолданылды.

Зерттеу нәтижелері. Тәжірибелік зерттеу кезеңінде бізбен эмпирикалық зерттеу жүргізілді және алынған нәтижелер талданды. Төмендегі 1-кестеде ересек мектепке дейінгі балалардың танымдық процестерін дамытушы эксперименттен кейінгі зерттеу нәтижелері келтірілген.

Кесте 1. Балалардың танымдық процестерінің қалыптасу деңгейлері (балалар саны %-бен көрсетілген)

Әдістемелер	Танымдық процесс	Топ	Деңгейлер		
			Жоғары	Орташа	Төмен
«Суретте не салынған?» (Р.С. Немов)	Қабылдау	ЭТ	30	50	20
		БТ	20	40	40
«Тауып, сыз» (Р.С. Немов)	Зейін	ЭТ	30	50	20
		БТ	10	60	30
«Суреттерді есте сақта» (Р.С. Немов)	Ес	ЭТ	40	40	20
		БТ	20	50	30
«Артығын тап» (Р.С. Немов)	Ойлау	ЭТ	40	40	20
		БТ	20	50	30
«Сурет бойынша әңгіме құр» (Р.С. Немов)	Сөйлеу	ЭТ	40	30	30
		БТ	30	50	20
«Аяқталған фигуралар» (О.М. Дьяченко)	Қиял	ЭТ	40	30	30
		БТ	20	50	30

Бұл нәтижелерді біз диаграммада келтірдік (1-суретті қараңыз).

Сурет 1. Қалыптастырушы эксперименттен кейінгі танымдық процестердің даму деңгейлері

1-суреттен байқағанымыздай, қалыптастырушы тәжірибелік жұмыстардан кейін мектепке дейінгі балалардың танымдық процестерінің даму деңгейлері алғашқы кезеңдегіге қарағанда, біршама жоғарылаған.

Қорытынды

Осылайша, танымдық процестер баланың психикалық дамуының негізгі көрсеткіштері болып табылады. Олар баланың қоршаған дүниені танып-білуінде маңызды орын алады. Танымдық процестер мектепке дейінгі жаста қарқынды дамып, баланың мектептегі оқуға дайындығының алғышарттары болып табылады.

Біздің тәжірибелік зерттеуімізде қалыптастырушы эксперименттен кейінгі нәтижелер көрсеткендей, бізбен ұйымдастырылған қалыптастырушы іс-шаралар ересек мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық процестерінің даму деңгейінің жоғарылауына тиімді әсер еткенін көрсетті.

Сонымен, теориялық талдау көрсеткендей, мектепке дейінгі жастағы балалардың танымдық процестерінің сөйлеу мүмкіндіктерімен біріктірілуі толыққанды интеллектуалды дамуды қамтамасыз етеді және мектеп жасына дейінгі баланың ақыл-ой әрекетінің еріктілігін қалыптастырады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

References

1. Vergeles G.I. *Junior schoolboy. Help him learn: a book for teachers and parents.* - St. Petersburg, 2017.
2. Kravtsova E.E. *Psychological problems of children's readiness to study at school.* - M., 2018.
3. Zhakypov S.M. *Psychology of cognitive processes.* - A., 2006
4. Veraxa N.E. *Cognitive development in preschool childhood: a textbook. Grif UMO on classical university education.* M., Mosaic-Synthesis, 2018.
5. Vygotsky L.S. *Psychology.* - M., Publishing House: ESMO-Press, 2019.
6. Blonsky P.P. *Memory and thinking.* - St. Petersburg, 2019.
7. Zhakypov S.M., Bizakova F. *Bilim beru zhuyesindegi psychodiagnostics.* - Taraz., 2005.
8. Belkina V.N. *Psychology of early and preschool childhood: studies. handbook for universities.* -M., 2017.
9. Vinogradova N.F. *Is your child ready for school? Tips from a teacher and psychologist: a book for parents.* - M" 2017.

10. Zinchenko P.I. *The problem of involuntary memorization.* - Kharkiv, 2018.
11. Petrovsky A.B. *Age and pedagogical psychology.* - M., 2018.
12. Zaporozhets A.B. *Psychology of preschool children.* - M., 2020.
13. Istomina Z.M. *Development of memory: educational and methodical manual.* - M., 2019.
14. Nemov R.S. *Psiologiya.* - M., 2017